



Zó leerzaam kan toneel zijn

Een gezicht van de straat

Een jonge vrouw, Janny, komt met haar koffer de daklozenopvang binnen. Haar brute man heeft 'r het huis uitgegooid. Ze krijgt een korte begroeting van de beheerster en neemt een stoel. De openheid waarmee de kwetsbaar ogende vrouw haar omgeving aanschouwt, is ronduit ontwapenend. Maar aan dat laatste hebben de cliënten van de opvang geen boodschap. De grootste macho is bij zijn poging de nieuwkomer te intimideren nog door de beheerster in straattaal terechtgewezen. Maar daar heb je zijn maatje al, een junk die te lang droog staat. Als een jakhals stort hij zich op de nieuweling: "He, heb je een tientje. Je hebt toch wel geld? He, toe nou!" Opdringerig schurkt hij zich tegen haar aan, zijn handtastelijke gebedel doet Janny naar adem snakken. Om van hem af te zijn, stopt ze snel een tientje toe. Haar laatste geld... "STOP", klinkt 't uit het publiek. Onmiddellijk staat het spel stil. De toeschouster die *stop* riep, klimt op het toneel. Haar blik is vastberaden. Ze neemt de rol van kersverse dakloze over. En dat zullen de twee mannelijke tegenspelers weten ook. Eerst kan de junk fluiten naar zijn tientje en mag hij blij zijn het er zonder blauw oog vanaf te brengen. Daarna krijgt zijn maat te verstaan dat ze bepaald niet op zijn

gezelschap zit te wachten. Ziezo, twee bedreigingen afgewimpeld. Applaus is haar beloning. Welkom bij *Een Gezicht van de Straat*, een forumtoneelproductie onder begeleiding van regisseur Luc Opdebeeck en acteurs van *Formaat*. De medewerkers van deze stichting zijn gespecialiseerd in participatief drama, volgens

de traditie van Augusto de Boal's *Theater der Onderdrukten* (zie kader pag. 15). In het oorspronkelijke scenario raakte onze Janny in twee maanden tijd afhankelijk van een foute vriend in het daklozencircuit. Ze eindigt als straathoer die de verdiensten afstaat aan haar zogenaamde beschermer. In het

alternatief houdt ze profiteurs op afstand en wekt ze de suggestie een kat te zijn die je niet zonder handschoenen kan aanpakken. Een dakloze in het publiek springt op en roept: "Precies, zo moet je dat doen! Allebei verhalen zijn realistisch. Bijt je niet van je af dan word je opgevreten, want daklozen zijn roofdieren die alles moeten doen om te overleven. Dus kun je maar beter hard zijn en de aasgieren op afstand houden. Er zijn er die dat kunnen. Anderen kunnen het niet. Allebei komt het voor. Voor zelfbehoud is het tweede scenario het beste."

Zo gaat dat bij forumtheater. Interactief, dynamisch. Met uitwisseling van meningen, argumenten en anekdotes. Voordat (gelegenheids-)acteurs en publiek tot een leerzame ontmoeting kunnen komen, hebben eerstgenoemden er een lange werkdag op zitten. Die begint om half elf. Regisseur Luc Opdebeeck (45) belooft de deelnemers aan *Een gezicht van de straat* veel actie en weinig gepraat. Hij komt zijn belofte na met een reeks opwarmoevingen. Het vierkoppige team van *Formaat* doet mee en observeert de groep: zeven cliënten van ROADS, twee medewerksters van dezelfde stichting en ik, *Straatjournaal*redacteur.

Anthonie Vermeer / foto's: Harry van Kesteren

Afwijzing, eenzaamheid, onmacht, werkloosheid, dakloosheid.

Aan thuisloosheid verwante problemen van ROADS-clieñten gaven vorige maand inhoud aan spetterend toneel in het Haarlemse Candle

Theater. Met de sociaal geblesseerden zelf in de hoofdrol en een publiek van kritische lieden die het podium op konden springen om in

improvisatiespel oplossingen voor de problemen aan te reiken.

Naar het model van Augusto de Boal's *Theater der Onderdrukten*.



Repeteren als echte acteurs. Daarna spelen; tijdens improvisaties met publiek leren toeschouwers en acteurs van elkaars persoonlijke situaties, inzichten en oplossingen.

Daverend succes!

In Londen kreeg een vergelijkbaar project een follow up in de vorm van theatergroep *Cartboard Citizens*. De leden zijn dakloos en reizen heel Groot-Brittannië af om dagen te verzorgen zoals *Formaat* dat deed in het Candle Theater. Maar dat is niet alles. De acteurs zijn uitgegroeid tot professionals die hun brood verdienen met spelen. Of ze goed zijn? Och, later dit jaar spelen ze samen met *The Royal Shakespeare Theatre*. Best aardig, nietwaar?

ROADS begeleidt mensen met psychische blessures en/of met een psychiatrisch verhaal. Velen zijn bijna dakloos geworden door de omstandigheden, anderen zijn het geweest. Eenzaamheid, stigmatisering, kansloze sollicitaties, wantrouwen van of jegens de omgeving, onverwerkte tegenslag, verstoting, verhoogd verslavingsrisico, verminderd zelfvertrouwen en discriminatie aan instantieloketten zijn de levensvergallende problemen die men vaak deelt met daklozen. De kans om op straat te belanden ligt bij een gedeelte van ROADS' cliënten altijd aan het oppervlak.

Het initiatief om thuislozen te laten kennismaken met forumtheater is van ROADS-medewerkster Berry Tielbeke. Ondanks haar actieve deelnemerswerving heeft niet een dakloze zich gemeld voor het toneelavontuur. Een *last minute call* in de dagopvang van het Leger des Heils levert geen respons op. In onze regio valt kennelijk nog heel wat te doen in de activering van daklozen.

Op de toneelvloer hindert dat allerm minst. Tijdens de gewenningsoefeningen wordt er gelachen. Schroom overwonnen. Gaandeweg verdwijnt de remming om elkaar aan te raken. Stemmen klinken krachtig en ontspannen, het onderling vertrouwen groeit.

Tijd voor een oefening op het thema *dakloos*: standbeelden maken. In groepjes van drie vormt een beeldhouwer twee sculpturen uit zijn medespelers. Om beurten stellen de levende tableaux zich op. De man die bedelt, de vrouw die alleen nog maar in foetushouding op straat kou ligt te lijden, de eenzame met de grimas van een tevergeefs roepende, de voorbijganger die eigenlijk wil helpen maar bang is. Woorden zijn niet nodig, noch beweging. *Bam!* De beelden komen binnen als een mokerslag. Natuurlijk, (ervaring)deskundig als we zijn, weten we wel van de pijn en verlatenheid en onmacht. Ook van de angst onder passanten en algemene vooroordelen. Maar poeh, deze beelden... Au! Het dringt behoorlijk door waar we mee bezig zijn; vanavond zullen we het publiek eens wat laten voelen.

Snel aan de slag voor de voorstelling. Opdebeeck zet ons twee grote maskers voor. Ze staan model voor de hoofdpersoon van vanavond. Die is nog onbeschreven. Aan de groep de opdracht om de perso-

nage in te vullen. De een levert elementen uit eigen leven. De ander uit de categorie vandaan-bij-meegemaakt.

"Ze is 35 jaar en ligt in scheiding," zegt Patrick. Zegt Shawi: "Ja, haar ex-man terroriseert haar. En ze heeft een vijfjarige dochter, Zoë."

"Ze heeft opvang in een pension," zegt Theo aanvullend.

Ook ik mag bijdragen: "Buiten de wereld van dak- en thuislozen kent ze bijna niemand. Haar wereld is heel klein."

Shawi: "Ze is voortdurend haar zaakjes aan het regelen. Is steeds onderweg tussen het pension, Zoës school, de sociale dienst, maatschappelijk werk en andere loketten."

Arjen: "Ze drinkt ook."

Shawi: "Nee, dronk. Ze is afgekickt en drinkt nu wel eens een wijntje met haar buurman van het pension. Met hem kan ze praten. Maar ze hebben geen verkering."

Regisseur Luc Opdebeeck vraagt wat haar grootste probleem is. Vrijwel in koor dreunt de groep op: *geen huis, geen geld, geen zekerheid*.

Opdebeeck: "Hoe heet ze?"

Shawi: "Janny. Lekker Hollandse naam."

Zoals eerder in de standbeeldoefening gaan we spelenderwijs dieper in op thuisloosheid. Ervaringen uitwisselend scherpen we de personage Janny aan. Ook al weert ze zich dapper, ze gaat dan strijd verliezen. Zoals veel vrouwen in het daklozencircuit vindt ze 'bescherming' bij een 'nieuwe vriend'. Die maakt haar financieel en emotioneel afhankelijk zodat hij haar heel makkelijk de straatprostitutie in kan duwen. Janny zal later vandaag nog terugkomen.

Opdebeeck splitst de groep. We gaan aan het werk met de persoonlijke verhalen van de thuislozen onder de deelnemers. En in het bijzonder met de obstakels in hun leven. Neem bijvoorbeeld Arjen. Een 40-jarige op het eerste gezicht zachtvaardig overkomende vent, psychiatrische achtergrond, cliënt van maatschappelijke werk, twee kinderen bij zijn ex. Vaak depressief, woont in een pension. Kan steeds slechter tegen bemoeienis van hulpverleners en is het gedoe aan de loketten van instanties zat. Het stigma 'gemankeerd' drukt loodzwaar op hem, zo zwaar dat vaak de hele wereld hem gestolen kan worden. De regisseur luistert naar Arjens verhaal,

vraagt stevig door en zet het verhaal om in een beknopte akte. Improviserend neer te zetten door de spelers.

De scène: Arjen - die zichzelf vertolkt - zit in de huiskamer van het opvangpension. Hij heeft bezoek van een vriend. Een medebewoonster heeft zich voor de buis geïnstalleerd en bemoeit zich met beide mannen. Arjen weet niet goed raad met het verdelen van zijn aandacht, hij baalt ervan. Tot overmaat van ramp stapte de maatschappelijk werker binnen voor een gesprek met onze hoofdrolspeler. Terwijl iedereen aan hem trekt, sneeuwt Arjen onder. Dát is zijn makke. In dit soort momenten, in het hele leven.

STOP! De regisseur zet Arjen in het publiek. Ik mag zijn plaats innemen. "Wat zou jij doen? Laat maar zien," zegt Opdebeeck. Het is wonderlijk hoe ik binnen een paar tellen transformeer van stevig op de benen staand persoon in een afhankelijk 'slachtoffer'. Gewend in het dagelijks leven te analyseren, lijnen uit te zetten en improviserend te handelen, denk ik dit varkentje wel even te wassen. De vriend zet ik op een stoel met de toezegging bij hem terug te komen. Zulks op de toon van *ik-ben-je-geclaim-zat*. Dan is mijn huisgenoot aan de beurt; zelfde behandeling - en haar stoel een metertje dicht bij de tv. Maar dan gebeurt het: ik stuur de maatschappelijk werker weg. Het volgende moment voel ik paniek. De enige die me kan helpen, heb ik de deur gewezen. Wat nu?! Terwijl ik me over mijn vriend ontferm, komt de maatschappelijk werker terug. Wat een opluchting!

Leerzame ervaring. Ik herken een trap van vergelijkbaar. Luisteren naar de sores van een outcast; je registreert, slaat tijdelijk op en vergeet. In de vergrotende trap kijk je ernaar; het komt binnen, je realiseert je wat de ander doormaakt, je onthoudt. Tenslotte de overtreffende trap waarin je de situatie speelt; wegstijgen kan niet, je ondergaat, voelt een paar minuten wat de ander dag in dag uit voelt. Het levert nieuwe perspectieven op. Nimmer voelde ik afhankelijkheid van een hulpverlener. Dankzij deze improvisatie zie ik het belang van tactvol omgaan met zo'n begeleider. Die optie krijgt Arjen aangereikt. In het nagesprek krijgt hij van de anderen tips hoe hij te werk kan gaan. Andere spelschetsen: dakloze ontmoet familie op straat en gaat kapot van schaamte, dakloze

wordt vernederd bij de Sociale Dienst. De regisseur blijft voortdurend controleren of de tafereel realistisch zijn. Geloofwaardigheid is een essentiële voorwaarde om de voorstelling vanavond te laten slagen. En het spel moet uiteraard vloten, dus vullen we de resterende tijd met repeteren zoals echte acteurs betaamt.

Een paar uur later spelen we voor tachtig toeschouwers Janny's verhaal. Maar niet voordat de regisseur aan het publiek - waarin onder anderen ervaringsdeskundigen en hulpverleners zitten - heeft gevraagd of de scenario's realistisch zijn. Na het unanieme ja van de zaal is het licht uit en spot aan.

Niet minder dan zeven keer komt een toeschouwer het podium op om Janny's situatie te verbeteren. De zaalaandacht blijft optimaal. De nabesprekingen van scènes zijn levendig en boordevol betrokkenheid. Dat wil bij congressen en andere bijeenkomsten met hoog praatgehalte nog wel eens anders zijn. De gesprekken die nu ontstaan zijn concreet, gaan over het alledaags geworstel door mensen van vlees en bloed.

Na de voorstelling wil de regisseur van het publiek horen welke lering er vanavond is getrokken. Wat moet er volgens de toeschouwers veranderen om de noden van dak- en thuislozen te kunnen lenigen? Uit de zaal: gedetineerden helpen, meer investeren in individuele hulp, vrouwen eigen faciliteiten bieden, direct concrete hulp bieden aan eerstedags daklozen. Het eindapplaus is er een van oprechte waardering. Loon naar werk voor Opdebeeck, zijn team en de acteurs van vandaag. Organisator Berry Tielbeke van Stichting ROADS is dik tevreden. Haar doelstelling om mensen in kwetsbare situaties op andere wijze dan praten in contact te brengen met elkaar en met vertegenwoordigers van zorginstellingen, is geslaagd. Ze zegt: "Mensen zijn nu gedwongen te kijken en zich in te leven. Dat moet, anders komt de situatie van thuislozen en andere probleemgroepen niet over. Dit is voor herhaling vatbaar."

(Formaat speelt ook in de formule van participatietheater in (jeugd)gevangenis, vmbo-scholen, (achterstands)wijken, sportverenigingen en andere settings. U vindt het allemaal op www.formaat.org)

De methode

Augusto de Boal gebruikte eind jaren zestig dramawerkvormen om in Peru de armsten der armsten met elkaar te laten communiceren. Aanleiding was de grote verscheidenheid aan (Indianen)talen in het land. Erger nog dan tegenwoordig werden Peru's oorspronkelijke bewoners onderdrukt. Door gebrek aan scholing spraken er slechts weinigen de nationale voertaal Spaans. De meeste Indianen waren werkloos en hun gemeenschappen gingen gebukt onder de universele problemen van de onderklasse: armoede,

alcoholisme, rechteloosheid, analfabetisme, drugsverslaving, aan slavernij grenzende uitbuiting, huiselijk geweld, criminaliteit, dakloosheid en gebrek aan perspectief.

De straat, markten en busstations bleken geschikte plekken voor de methode. Deelnemers speelden hun eigen situatie en gingen daarbij op zoek naar alternatieven. Met elkaar. Rollen werden verwisseld, publiek werd speler en vice versa. Alleen al de ontdekking dat anderen in hetzelfde schuitje zaten, gaf velen kracht. Maar de grootste waarde van

het concept zat 'm in de scenario's die ontstaan door het improviseren op realistische situaties in het dagelijks leven. Dankzij De Boal groeide de bewustwording in de onderste sociale lagen, ook onder niet-Indianen. In het feodale Zuid-Amerika van de jaren zeventig was dat slecht nieuws voor de machthebbers. Nadat De Boal *het Theater van de Onderdrukten* ook in zijn vaderland Brazilië had laten slagen, werd hij in de gevangenis gegooid en systematisch gemarteld. Geen beter bewijs dat zijn methode werkte.